

Žustava M...
vaju najveć...
vrijednost...
tica Zagreb...
i jednod...
svećene H...
srpnja 1908...
žbi u Paris...
igiozni čas...
i svojom ka...
ija, zanosa...
thea i G...
pa, pjesni...
cizmima, a...
rože».²¹

šćanstva za...
matrabu i...
a idealni...
vijek... svat...
svaki mi...
²² Na treć...
ta, na his...
isam... O...
, to je vje...
sen...»²³
ični i du...
dočanstvo...

Zašto odoh? – Matošev razlaz s Josipom Frankom

Tomislav Jonjić

Nakon trinaestak i pol godina emigracije – ne računajući nekoliko kraćih ilegalnih boravaka u Zagrebu, gradu u kojem je proveo djetinstvo i mladost – Antun Gustav Matoš se u siječnju 1908. godine vratio u Hrvatsku.

Duhovno ju nikad nije ni bio napustio: cijelo razdoblje svog boravka u inozemstvu on je mislio o Hrvatskoj i pisao o hrvatskim temama, radujući se brojnim hrvatskim novinama i časopisima. Živeći od novinarskih i glazbeničkih honorara, nije pritom mogao birati samo one koji su mu u svjetonazorskom i političkom smislu bili bliski (pa ga nalazimo na koncertima što su bili organizirani i u kućama i ustanovama u koje se nije zaciijelo ne bi zalazio), baš kao što njegove novinske i literarne priče nalazimo na stranicama časopisa i novina koje su zastupale interese radikalna i režimskih stranaka (poput zagrebačkih *Narodnih novina*) ili ih je zbog vlastitih nauma i ciljeva pokrenuo upravo režim (kao što je bio slučaj sa sarajevskom *Nadom*, utemeljenom s ciljem da se smanji priklonost Zagreba i Beograda, a ojačaju Kállayeva bošnjačka koncepcija i centripetalna uloga Sarajeva).

Taj, austro-ugarski režim, koji su hrvatski nacionalisti oko Ante Starčevića u svoje vrijeme proglasili neprijateljskim, a novi naraštaj njegovih protivnika, zanesen južnoslavenskim i jugoslavenskim idejama, nazvao ga *nenarodnim* i *protunarodnim*, imao je, naime – naizgled paradoksnu – svojstvo koje idućih osam-devet desetljeća ne će odlikovati nijedan od poredaka koji su u hrvatskim zemljama naslijedili tu »tamniču naroda«: bez ikakvih štetnih posljedica i za autore i za urednike dopuštao je političkim emigrantima i vojnim bjeguncima surađivati na stranicama popularnih tiskovina, pa i primati honorare ne možda samo za politički počudne ili neutralne, nego i za izrazito kritične tekstove,

čak i takve koji su – poput Matoševih – sadržavali i negativne, ponekad i uvredljive, sasvim osobne ili politički nemilosrdne ocjene države i državnih dužnosnika, banova, pa i samoga vladara.¹

Ipak, čim se je u ljeto 1894. našao u Srbiji kao vojni bjegunac, Matoš je shvatio koliko je tvrd i težak emigrantski kruh. Zato je i tada i kasnije, u njegovih godina, potucajući se po Europi, od Srbije preko Bavorske i Ženeve do Pariza i natrag, maštao o povratku kući, nadajući se oprost i krivica odnosno – amnestiji. Ponadao se da će do nje doći 1898., o pedesetom obljetnici vladavine Franje Josipa I.,² a sve govori da je malo kasnije, kad je vidio da od amnestije nema ništa, bio podnio molbu za pomilovanje, pa je visokomu dužnosniku bosansko-hercegovačke zemaljske vlade u *Nadinu* uredniku Konstantinu Kosti Hörmannu pisao kako je prije bijega bio odslužio devet i pol mjeseci vojnoga roka s najboljim ocjenama, i ako bi to značilo da mora odvojniovati još godinu i dva i pol mjeseca, da bi se odmah vratio »u Austriju«, jer – htio bi živjeti normalnim životom, oženiti se i imati djecu.³

Vremenom je ta prirodna želja za *normalnim* životom bivala sve jača, jer je prve znake starosti – i sačuvane fotografije i suvremenici svjedoče – da je Matoš izgledao starije, potrošenije i trošnije od svojih vršnjaka, a s njima i godine gladi i neimaštine, poraza i razočaranja, potom i bolesti, bilo sve teže nositi. K tome se pojavila još jedna okolnost: srednjoškolska Olga Herak – prvotno se potpisivala Herrak – koja je u njegov život ušla skoro slučajno, šaljući mu u svibnju 1903. s jednom svojom prijateljicom

¹ Mogao je, dakle, Matoš nesmetano surađivati i u režimskom tisku usprkos pohvalama samo obrenovićevoj, nego i karadorđevićevskoj Srbiji te ocjeni da njezin kralj bolje govori hrvatski od njegova. (A.G. MATOŠ, »Od Pariza do Beograda«, *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša* /dalje: *SD*/, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1973., sv. V., str. 165) Nije ga cenzura onemogućila ni kad je o krunidbi Petra I. Karadorđevića pisao: »Nadamo se da će [Gjalaki] doći [u Beograd] i sada, o krunisanju, da donese potomku Crnog Đorđa pozdrav i poklon feudalnog, aristokratskog Zagorja, i da vikne sa nama: – Živio Petar, kralj mlade i napredne Trojednice.« (A.G. MATOŠ, »Đalski«, *SD*, XII., str. 18–19) Nije mu pristup novinama zapriječila ni ocjena: »Svaki dan se Hrvati i Slovenci sve više i više uvjeravaju da mogu – barem kulturno – živjeti bez Austrije. Uostalom što je to – Austrija? Narodnost? Nije. Vjera? Nije. Geografski pojam? Nije. Austrija je fantom, historijska avetinja, i ako živi, to je zbog toga jer mi još živimo u dobu sablasti i vampira.« (A.G. MATOŠ, »Beogradska kronika [I]«, *SD*, XVI., str. 181)

² Tomislav JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš – Pod Starčevićevim barjakom*, AGM, Zagreb, 2010., str. 170.

³ Matoševino pismo K. Hörmannu, Ženeva, 27. II. 1899., *SD*, XX., str. 170–171.

Josip Frank (1844.–1911.)

20 kruna pomoći,⁴ postala je izabranicom njegova srca, a odnos među njima razvio se u duboku i strasnu ljubav.⁵

I u trenutcima kad bi mu klonule nade, a obuzelo ga razočaranje znanjcima i prijateljima, književnim i općim prilikama, ona mu je bila svjetionik na obzoru: kad bi mu se učinilo da ni amnestija niti pomilovanje nemaju osobitu vrijednost, ljubav prema toj srednjoškolki, potom mladoj učiteljici – i nada da bi s njom mogao zasnovati obitelj uz dlaku svim zaprekama, pa i onomu okrutnom propisu koji je učiteljicama priječio udaju – govorila je drugačije. Zato je Mila-

nu Ogrizoviću s kojim je u to doba intenzivno prijateljevao i dopisivao, 1907. tvrdio kako mu se zagrebačke prilike gade, pa ga nagovještaj kako bi kralj prigodom obljetnice krunidbe mogao pomilovati (odnosno amnestirati) sve bjegunce, uopće ne bi zanimao kad mu ne bi bilo Olge.⁶

⁴ Bilježnica VIII., *SD*, XVIII., str. 35. Usp. Matošovo pismo Vladimiru Tkalčiću, Pariz, 12. V. 1903., *SD*, XX., str. 162, te njegovo pismo Andriji Milčinoviću, Pariz, 19. V. 1903., *SD*, XIX., str. 162–163.

⁵ Olga Herak (kasnije udana Osterman), rođena je u Bjelovaru 29. XI. 1884. kao kći bojnika Ivana Heraka. U rodnom je gradu završila četiri niža gimnazijska razreda, a nakon preseljenja u Zagreb 1900., nastavila je školovanje u zagrebačkom ženskom liceju. Nakon kraćih službovanja u Opatiji i u Zadru, učiteljsku je karijeru započela u Sušaku. Objavljivala pedagoške, ali i druge članke, posebno se zanimajući za književnost. U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske bila je ravnateljica III. ženske realne gimnazije u Zagrebu i istaknuta dužnosnica Ustaške mladeži, odnosno stožernica njezine Ženske loze za grad Zagreb. Održala je više javnih govora i napisala niz programatskih članaka u hrvatskome nacionalističkom odnosno ustaškom duhu, objavljenih u *Hrvatskome narodu*, *Spemnosti*, *Novoj Hrvatskoj*, *Ustaškinji* i dr. Nakon povlačenja iz Zagreba pred nadiranjem Jugoslavenske armije, bila je profesorica i u gimnaziji koju su hrvatski politički emigranti utemeljili u izbjegličkom logoru Fermo u Italiji. Povremeno se javljala priložima u hrvatskome emigrantskom tisku, a umrla je kao politička prognanica u argentinskom gradiću Villa Elisa 20. X. 1955. (T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, str. 263)

⁶ Matošovo pismo M. Ogrizoviću, Beograd, 3. I. 1907., *SD*, XX., str. 26–27. Usp. i Ogrizovićevno pismo Matošu, Zagreb, 8. VI. 1907. i Matoševe odgovore, Beograd, 6. VII. i 11. VII. 1907., *SD*, XX., str. 33–34, 34–35, 37–38

Tu nadu podjarila je vijest s kraja studenoga 1907. koju je Matoš pismom od 13. prosinca javio jedan od njegovih dobrotvora, odvjetnik i književnik Ante (Antun) Benešić: on je u *Pester Lloyd* pročitao da se najavljuje amnestija.⁷ Vijest je potom objavljena i u drugim novinama skupa s brojnim tumačenjima i komentarima vladarske odluke.⁸ No, nje ta odluka bila formulirana tako da se prijestupnicima odmah i bezuvjetno oprašta krivica ili se obustavlja njihov progon, nego je određeno da se amnestija odnosi i na sve one vojne bjegunce koji se nalaze u istražnom zatvoru, ili su podvrgnuti kaznenom progonu odnosno razumno mogu očekivati kazneni ili stegovni progon i kažnjavanje (»strafgerichtlich verfolgt werden oder eine strafgerichtliche Verfolgung oder Disziplinarstrafe zu gewärtigen haben«), uz uvjet da se u razdoblju od 2. prosinca 1907. do 1. prosinca 1909. osobno (a ne možda preko opunomoćenika) jave tuzemnim političkim ili vojnim vlastima radi uvrštenja u kategoriju amnestiranih (»unter der Bedingung, daß sie sich innerhalb des Zeitraumes vom 2. Dezember 1907 bis längstens 1. Dezember 1909. bei einer inländischen politischen oder Militärbehörde wegen Einbeziehung in die Amnestie persönlich melden«).⁹

Nije, dakle, Matošev prijestupnički položaj utrnulo samom vladarskom odlukom, niti se je mogao javiti, primjerice, austro-ugarskom poslanstvu u Beogradu, nego je trebalo doći u Zagreb i prijaviti se »tuzemnim« (*innländischen*) vlastima. Ni time stvar ne bi bila okončana, nego je tada počinjala najkritičnija njezina faza, faza utvrđenja primjenljivosti odluke o amnestiji na konkretan slučaj.

Premda do danas nisu pronađeni spisi Matoševa stegovnoga odnosno kaznenog predmeta, iz jednoga kasnijeg pisma Ise Kršnjavoga s priličnim stupnjem vjerojatnosti dade se naslutiti u čemu je zapravo bio problem: Matošu nije na teret stavljan samo davni bijeg iz vojske – jer je to bilo neupitno obuhvaćeno amnestijom – nego i to da je taj bijeg uslijedio nakon polaganja prisege, a k tome je bjegunac bio domalo uhićen, ali je

⁷ Pismo A. Benešića Matošu, Ilok, 13. XII. 1907., *SD*, XIX., str. 33–34.

⁸ Opš. T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, str. 424–428.

⁹ ANONIMNO, »Der Inhalt des Gnadenaktes«, *Neue Freie Presse. Morgenblatt*, Nr. 15541, 26. XI. 1907., 4. Usp. ANONIMNO, »Die Militärarnestie«, *Agramer Zeitung*, 82/1907., Nr. 124, 27. XI. 1907., 2–3.

e Matoš
odvjetnik
itao da se
ovinama,
⁸ No, nije
bezuvjeto
eno da se
stražnom
no mogu
richtlich
ciplinari
prosinca
oćenika
ategoriju
s Zeitra
bei einer
hung in

vladar
com po
e »tuzec
ra, nego
nljivosti

odnosno
s prilič
io pro
jer je to
islijedio
n, ali je

nr. 15541,
., Nr. 324,

04 / 2023.

potom umaknuo iz vojnoga zatvora.¹⁰ Pobjegao je, dakle, ne kao vojnik, nego kao pritvorenik, dvostruki bjegunac, i k tome je – jer i to je bio poseban prijestup! – umaknuo u vojnoj odori (dakle: otuđio ju i time možda omogućio njezinu zloupotrebu ili barem pogrdu), a to su već bila djela koja nisu bila obuhvaćena amnestijom, pa su vojnim vlastima otvarala mogućnost arbitriranja.¹¹

Zato je Matoš, prema svemu sudeći, odluku o povratku u Hrvatsku donio tek nakon što je desetak dana iza amnestije – kad je rok za prijavu već bio počeo teći – u novinstvu objavljena provedbena naredba kojom je propisano da se svi vojni bjegunci koji se nalaze u tamnici ili u istražnom zatvoru, puste na slobodu.¹² Štoviše, određeno je da se imaju odmah otpustiti te iz popisa vojnih obveznika brisati i oni vojni bjegunci koji se nalaze na dosluženju vojnog roka produljenog zbog bijega, kao i oni koji su zbog dobne granice trebali biti prevedeni u pričuvu, ali im po općim propisima predstoji nadosluženje zbog bijega iz vojske.¹³

Time su razbistrene ključne njegove dvojbe: ako, dakle, sav problem nije riješen, mogao je razumski računati s time da ne će biti uhićen i pritvoren, a realno mu nije prijeto ni dosluženje vojnog roka. U odnosu na ostale prijestupe koji nisu precizno obuhvaćeni odlukom o amnestiji imao je razloga računati na pomoć vodstva političke stranke koju je simpatizirao – a zacijelo se smatrao i njezinim dugogodišnjim članom – Starčevićeve Hrvatske stranke prava, kako se je tada zvala nekadašnja Čista stranka prava, jer je to vodstvo, u najmanju ruku posredstvom njegovih književničkih kolega Milana Ogrizovića i Zvonimira Vukelića (Zyra Xapule), bilo upoznato s njegovim naumom da se vrati iz emigracije.¹⁴

Čekao ga je Zagreb; u njemu obitelj, njegovi brojni znanci i prijatelji, književni i politički protivnici, a iznad sviju njih – Olga. Zato je Matoš

¹⁰ Pismo Isidora Kršnjavoga Matošu, Zagreb, 8. VII. 1913., *SD*, XIX., str. 224. Usp. nedatirano Kršnjavijevo pismo Matošu (možda koncept upravo ovog pisma?) uvršteno u: Iso KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, knj. II., prii. Ivan Krtalić, Mladost, Zagreb, 1986., str. 693–694.

¹¹ T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, 432. O razlici između amnestije i pomilovanja v. na istome mjestu, str. 425.

¹² ANONIMNO, »Die Amnestie für Stellungsflüchtige«, *Pester Lloyd*, 24/1907., Nr. 291, 8. XII. 1907., str. 2.

¹³ ANONIMNO, »Die Amnestie für Stellungsflüchtige«, *Agramer Zeitung*, 82/1907., Nr. 336, 9. XII. 1907., str. 2.

¹⁴ T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, str. 428–429.

u svojoj bilježnici zapisao: »22. I. 08. iz Beograda u Zagreb«. ¹⁵ Dotad je, dakle, u domovinu, prijavio se vlastima u glavnome gradu, ali prvih mjeseci – zacijelo dok je trajao postupak raščišćavanja njegova položaja – većinom nije boravio u Zagrebu nego je zavjetrinu našao u obližnjem Samoboru. Družio se s tamošnjom inteligencijom, a povremeno su ga pohodili zagrebački prijatelji. ¹⁶ Imao je, očito i nekakvu stranačku zadaću, kad mu je Frank u proljeće 1908. preko Vukelića poručio da »kapacitira« odnosno »izklešti« uglednoga samoborskog starčevićanca Miku Klešćića, gradskog ljekarnika koji će 1908. i 1914. kao frankovac biti biran zastupnikom u zagrebačkoj županijskoj skupštini, a u tri navrata će biti i gradskim načelnikom. ¹⁷

Ta Frankova potreba za *kapacitiranjem* Klešćića bila je vjerojatno dio okapanja unutar Starčevićeve Hrvatske stranke prava koja su trajala već dulje vrijeme, a svom su snagom – kao tzv. drugi pravaški raskol – izlula na javu upravo u proljeće 1908., ¹⁸ malo nakon Matoševa povratka u Hrvatsku. Dakle, u vrijeme kad je on pomoć u legalizaciji svog boravka u Hrvatskoj očekivao možda i od Koste Hörmanna, ali svakako od prvaka te stranke Josipa Franka i njegova suradnika Ise Kršnjavoga.

I upravo je Frank – čovjek s razgranatim vezama i u Zagrebu i u Beču – u svibnju 1908. preko Vukelića poručio Matošu u Samobor, da je njegovo »pomilovanje« već sada »riešena« stvar, neovisno o pisanoj potvrdi. ¹⁹ Do nje će proći još nekoliko mjeseci, pa će Matoš tek pod jesen, početkom listopada, u vrijeme aneksije Bosne i Hercegovine, u Frankovu *Hrvatskom pravu*, slavnodobitno objaviti da napokon smije živjeti u svojoj domovini kao slobodan čovjek. ²⁰ Prilično očito je, dakle, da upravo tom starčevićanskom prvaku treba pripisati glavne zasluge za Matoševu slobodu, ali ne će biti u pravu Gjalski koji će ustvrditi da se je Matoš u

¹⁵ »Bilježnica VIII.«, *SD*, XVIII., str. 95.

¹⁶ Ivica SUDNIK, *A.G. Matoš kao Samoborac*, iz *Samoborskih novina*, Samobor, 1954., str. 7.

¹⁷ Vukelićevo pismo Matošu, Zagreb, 24. V. 1908. [nadnevak poštanskog žiga], *SD*, XX., str. 212. To pismo je u *Sabranim djelima* krivo datirano u 1909. godinu.

¹⁸ Opš. T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, str. 434–468. i tamo navedena literatura.

¹⁹ Vukelićevo pismo Matošu, Zagreb, 24. V. 1908. [nadnevak poštanskog žiga], *SD*, XX., str. 212.

²⁰ A.G. MATOŠ, »Iz velikog i sitnog svijeta«, *SD*, XV., str. 179.

imovinu vratio Frankovom zaslugom, pa je zato logično da je pristajao njegovu stranku »koja mu je osigurala i materijalnu egzistenciju«. ²¹

Nije, naime, Matoš pristao uz Franka *zato* što mu je ovaj olakšao povratak kući i oslobođenje od optužaba. On je uz Franka pristajao otvoreno, štoviše, bio je beskompromisno uz nj i dok je još bio u emigraciji, kad su se znakovi budućeg raskola tek počeli mutno nazrijevati odnosno kada kad su protiv Franka, dijelom iz političkih, a dijelom i iz osobnih razloga, počeli rovariti njegovi stranački drugovi predvođeni Milom Šturmom, zubarom Antom Pavelićem i Ivanom Peršićem. ²²

Uz Franka je Matoš ostao i nakon raskola, bez rezervi podupirući njegove političke planove u trenucima koji su se činili sudbonosnima: u pokretu za ujedinjenje Bosne i Hercegovine sve su se hrvatske zemlje – makar i dalje pravno-politički odvojene i rascijepljene u dualistički uređenoj Monarhiji – prvi put u povijesti našle u istome državnom okviru, a Frank je kovao planove o trijalističkom preuređenju države koje bi imalo za cilj do njihova ujedinjenja i stvoriti pretpostavke budućeg osamostaljenja. Oko tog programa je Frank pokušavao mobilizirati starčevićanske stranke u banskoj Hrvatskoj i u Dalmaciji, a njime je privlačio i bosansko-hercegovačke Hrvate oko Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge u nastajanju. Taj je program privlačio i Matoša koji je, nakon svojih kratkotrajnih mladenačkih lutanja vrlo dobro shvaćao da kako će se izraziti koju godinu kasnije – »naročito iza aneksije Bosne i Hercegovine hrvatska politika nema što tražiti u Jugoslaviji«. ²³

U nekrologu koji je nekoliko dana iz Matoševе smrti objavljen u karlovačkome glasilu Hrvatsko-srpske koalicije tvrdilo se da je Frank 1908. proračunato, kao posao (»kšeft«), postigao Matoševu slobodu, a Matoš mu se odužio s 52 feljtona, pa je odmaglio čim je ocijenio da je dug plaćeno. ²⁴

No, nije Matoš odmaglio tek tako, niti se je radilo o kakvoj *trgovini*. Radilo se o pristajanju uz isti nacionalno-politički program. I nije bilo ni o kakvoj odmaglini na tim feljtonima: od 1. prosinca 1908. sarajevski *Hrvatski*

²¹ K. ČIJAŠKI, »Nekoje uspomenе na Matoša«, *Savremeničnik*, 22/1929., br. 7–8, Zagreb, 1. kolovoza 1929., str. 275.

²² A. G. MATOŠ, »Gg. Gojtanu i Došenu u Gospiću (Otvoreno pismo)«, *SD*, XIII., str. 137–138.

²³ A. G. MATOŠ, »Stekliš«, *Hrvatska sloboda*, 25. II. 1911., 1–2.; *Stekliš*, ožujak 1911., 1–3. (*SD*, 1911., II–III.)

²⁴ D. K., »A. G. M.«, *Karlovac*, 3/1914., br. 104., Karlovac, 21. III. 1914., str. 2–3.

dnevnik – list nadbiskupa Stadlera koji je u to doba pokazivao naglašen bliskost Frankovim i frankovačkim pogledima – na naslovnoj je strani počeo ponavljati vijest da početkom 1909. u glavnome gradu Bosne imati biti pokrenut list *Hrvatska Bosna* koji će širiti hrvatsku narodnu svijest te zastupati interese seljaka, radnika, trgovaca i obrtnika. A sarajevski *Bosnische Post* je još 27. listopada 1908. pod naslovom »Eine kroatische Halbmonatschrift« objavila da je u Sarajevo »prekjučer«, u svjetlu pokretanjem polumjesečnika za pitanja bosanskohercegovačkih Hrvata, doputovao A.G. Matoš koji ima biti glavni urednik (»Chef-Redakteur«). Pritom je nagoviješteno da će frankovačko *Hrvatsko pravo* uskoro dobiti seriju njegovih članaka o BiH.²⁵

Nije on, dakle, u Sarajevo doputovao kako bi posjetio umirućeg Kranjčevića, kao što će domalo patetično ustvrditi u onome znamenitom nekrologu velikom pjesniku,²⁶ pa će se potom u literaturi nekritički ponavljati već dulje od stoljeća, nego je u grad pod Trebevićem došao političkim poslom, da u dogovoru s vodstvom Frankove stranke pokrene još jedan hrvatski list (pa usput možda barem privremeno riješi i pitanje svoje egzistencije te stvori pretpostavke za brak s Olgom). O tome vrlo jasno govore i kalendar i sačuvani njegovi dopisi iz Sarajeva: nigdje u njima nema ni Kranjčevića niti njegove bolesti i smrti, a na svakom su koraku tamošnji hrvatski političari, navlastito Frankovi politički i novinarski suradnici i pouzdanici.²⁷

1867.
Račun se je, međutim, brzo izjalovio: austro-ugarske su vlasti – a napose zajedničko ministarstvo financija koje je preko zemaljske vlade faktično upravljalo tim pokrajinama i na čijem su čelu još od 1868. skoro bez iznimke bili ljudi koji nikad nisu smetnuli su uma da su ponajprije Mađari – s Bosnom i Hercegovinom imale planove u koje se nisu uklapale hrvatske odnosno Frankove kombinacije. Zato se Matoš vratio u Zagreb, a od sarajevskoga hrvatskoga polumjesečnika i njegova uredništva nikad nije bilo ništa. Ali, nije Matoš ni tada Franku okrenuo leđa, nego je u idućim mjesecima, u vrijeme zagrebačkoga Veleizdajničkog procesa, nastupao kao jedan od najborbenijih kritičara velikosrpskih imperijalističkih planova i njihovih protuhabsburških pokrovitelja, od

²⁵ ANONIMNO, »Eine kroatische Halbmonatschrift«, *Bosnische Post*, 25/1908., Nr. 248, Sarajevo, 27. X. 1908., str. 4.

²⁶ A.G. MATOŠ, »U sjeni velikog imena«, *SD*, IV., str. 248.

²⁷ T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, 490–492. i dalje.

Tomáša Masaryka do ovdašnjih naprednjačko-pokretaških, koalicionih i srbohrvatskih krugova.²⁸

Upravo će taj sudski proces dovesti do Matoševa raskida s Frankom i Starčevićevom Hrvatskom strankom prava. Učinit će on to izjavom datiranom 10. kolovoza 1909. koja je objavljena u *Hrvatskoj slobodi*, listu oporbnicike, milinovačke pravaške struje koja će stasati u zasebnu stranku (Starčevićevu stranku prava). Ustvrdio je tom zgodom kako se je »u posljednje vrijeme« uvjerio »da politika dra J. Franka više škodi no koristi velikim interesima Hrvatske i njenih prava«, pa on zato prestaje biti suradnikom *Hrvatskog prava* i članom Frankove stranke.

Ti njegova izjava će se dulje od stoljeća citirati i prepričavati u praksi i svakoj raspravi o Matošu i Franku kao nositelju protujugoslavenske politike i politike, ali će se zato nevjerojatnom upornošću previdati njezina duga rečenica (a ne računajući tri kratka i patetična završna poklika, koja je i imala samo dvije rečenice!): rečenica da će uskoro obavijestiti javnost o razlozima koji su ga naveli na taj korak »koji je više potreba nego savjesti nego politička«.²⁹

Priznao je, dakle, da pri razlazu sa Starčevićevom Hrvatskom strankom prava i njezinim vođom nisu presudili politički razlozi; nije ustvrdio ni to da bi mu se *zgodila* Frankova protuvelikosrpska i protujugoslavenska politika odnosno njegove trijalističke koncepcije koje su računale prema novim vjetrovima u Beču. Ali ipak nije mogao priznati ono što je bilo stvarni razlog: jedno od najvažnijih svjedočenja u veleizdajničkom procesu – koje se odvijalo usred krize njegovih odnosa s Olgom Frank koja je zbog odlaska u službu morala napustiti Zagreb, i čija ga je žena smatrala propalicom, probisvijetom, a možda i najobičnijim ludom – svjedočenje kontroverznoga Đorđa Nastića koje je silno uzburkala javnost, a koje je samog Matoša i »nekoga Šarića, đaka iz Bosanske Hercegovine«, u doba njegovih davnih beogradskih pustolovina dovodilo u kontekst kojekakvih spleta, krivotvorenja, poticanja na atentate i slične napadaje. Zaprijetilo mu je ponavljanje »afere Argus« u novom obliku.³⁰

²⁸ Isto, str. 517–532.

²⁹ A.G. MATOŠ, »Izjava A.G. Matoša«, *SD*, XIV., str. 45.

³⁰ O Matošu i »aferi Argus« vidi: T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, str. 313–330. i tamo navešteni literarni.

Prokazanom u javnosti da se od Nastića zapravo ni po čemu ne razlikuje – otprilike tako je Matošev odnos s Nastićem opisao, recimo Ante Radić³¹ – Matošu se učinilo da samo distanciranjem od Franka i frankovaca koji su smatrani intelektualnim i političkim začetnicima Veleizdajničkog procesa može spasiti svoju vezu s Olgom i nadu da će napokon moći *normalno* živjeti.³² Zbog toga je zapravo, a ne zbog političkih mimoilaženja, od njih otišao. A u romantične bajke valja svratiti bezbroj puta ponovljenu tvrdnju da je Matošev odlazak od Franka bio »senzacija prvog reda« i da su ga komentarom popratili svi listovi osim *Hrvatskog prava*.³³ Jer, istina je upravo suprotna: osim kratke biljeske u stranačkome protufrankovačkom tisku, nijedne od tzv. velikih zagrebačkih novina nisu to ni primijetile.³⁴

Nije ni čudno, jer i u ono doba se više držalo do pomodnoga i počudnoga, nego do slobodnoga i neovisnoga: Matoš je imao više neprijatelja nego prijatelja; u književničkim krugovima – osobito onima omladinskim – previranja su bila sve burnija, a on ni inače nije bio miljenik većine novinskih i literarnih koterija. Nakladnici koji su smatrani velikima sustavno su ga zaobilazili; naprednjački *Savremenik* njegove je tekstove tiskao redovito na posljednjim stranicama i manjim slogom, a vrata mu je oduvijek pred nosom zatvarala i Matica hrvatska, pa je godinama objavio pragove po pokrajini, kukajući: »Dok razni Kosori i Nevesinjski-Dotelici štampaju prometejske svoje stvari, ja ne mogu naći nakladnika...«³⁵

No, kad se je za nekoliko dana, u znamenitom članku »Zašto odoh?« – u kojem priznaje i to da mu je Starčevićeva Hrvatska stranka prava bila obećala službu (»dakle osiguran kruh iza nepreglednih boemskih gladovanja«) – okomio i na već teško bolesnog Franka,³⁶ a s frankovačke mu se strane odmah javno uzvratilo da je uza nj i uza stranku bio samo zbog sitnih računa i koristoljublja (jer da je u Beogradu ionako svršio

³¹ A. RADIĆ, »Nastić i Matoš«, *Dom*, 1909., br. 31, u: *Sabrana djela Dra Antuna Radića*, sv. XVIII., Seljačka sloga. Zagreb, 1939., str. 210–211.

³² T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, str. 532–544. i dalje.

³³ Mirko ŽEŽELJ, *Tragajući za Matošem*, Zagreb, 1970., str. 376.

³⁴ T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, str. 559–560.

³⁵ Matošovo pismo J. Benešiću, Beograd, 25. IV. 1905., *SD*, XIX., str. 41.

³⁶ A.G. MATOŠ, »Zašto odoh?«, *SD*, XIV., str. 46–60.

mu ne ra
o, recimo
od Franka
četnicima
adu da će
:bog poli
ja svrstati
ranka bio
tovi osim
bilješke u
ih zagre

i počud
:prijatelja
mladin
nik veći
velikima
tekstove
rata mu
uma obi
iski-De
iika...»
o odoh»
za prava
emskih
kovačke
io samo
o svršio

Radića, sv

»veučilište cincarstva«³⁷), onda je slijedila upravo matoševska reakcija: vulkanska, nemilosrdna, duhovita i – ne nužno sazdana na činjenicama.

Matoš je, naime, u svom stilu na svoje bivše drugove sasuo drvlje i kamenje, zaboravljajući da ih je do jučer hvalio i predbacujući im da su se pretvorili u puke pobočnike bana Pavla Raucha, istoga onoga kojemu će on baš tih tjedana i mjeseci antešambrirati kako bi dobio učiteljsko namještenje i plaćicu koja će mu možda omogućiti *normalan život*.³⁸ A tada su ne samo milinovački pravaši nego i glasila Hrvatsko-srpske koalicije shvatili da se Matoša može iskoristiti u borbi protiv Franka i političke orijentacije koju je njegovo ime simboliziralo. Matoš je, doduše, za njih i dalje smutljivac koji je »godine i godine na najlopovskiji način napadao sve što je bilo proti Franku, a osobito Hrvatsko-srpsku koaliciju«,³⁹ ali su njegov sadašnji odlazak iz frankovačkih redova počeli predstavljati kao nedvosmislenu potvrdu ispravnosti dotadašnje koalicijske kritike Franka i njegove politike.⁴⁰

Kao prvak i vođa jedne hrvatske nacionalističke stranke Frank je, naime, bio negacija jugoslavenstva koje je – kako se to uporno previda – nezamislivo bez svoje rasne podloge, baš prema onoj misli koju je 1904. pregnantno izrazio Milan Marjanović, kad je ustvrdio: »Sada vidimo, da će najnaravnije zajednice biti od onih ljudi, koji imaju jednaki jezik i jedne su krvi.«⁴¹ U skladu s time je Frano Supilo 1911. vrlo samouvjerenno ponavljao već desetljećima staru formulu da su Hrvati i Srbi »jedan te isti narod, jer su djeca jedne te iste slavenske rase i jer imaju jedan te isti narodni jezik [ist. u izv.]«,⁴² a 1914. godine je, nadajući se slomu i raspadu Austro-Ugarske, ustvrdio kako je nužno uvjeriti međunarodnu javnost da je »velika istina o jedinstvu jezika krvi i rase naše« ona prava »majka

³⁷ ANONIMNO, »Bjeginac Matoš«, *Hrvat*, 16/1909., br. 33, 28. VIII., 1909., 1. Opš. T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, str. 560. i dalje.

³⁸ T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš*, str. 546–548.

³⁹ ANONIMNO, »Ostavljaju Franka mnogi učitelji...«, *Hrvatski narod*, 18/1909., br. 32, 12. VIII. 1909., str. 3.

⁴⁰ ANONIMNO, »Kumir se ruši«, *Hrvatska rieč*, 5/1909., br. 364, 14. VIII. 1909., str. 1.; ANONIMNO, »Kumir se ruši«, *Naše pravice*, 6/1909., br. 33, 19. VIII. 1909., str. 3–4.

⁴¹ M. MARJANOVIĆ, »Za što sam Hrvat«, Dubrovnik, 1904., u: *Milan Marjanović: Izabrana djela*. Priredio Vinko Brešić, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 401.

⁴² F. SUPILO, »Još o nemilim pojavama«, u: *Frano Supilo: Politički spisi*, str. 402.

političke ideje *narodnog jedinstva* [ist. u izv.], koje apstrahira od pitanja imena«. ⁴³

Međutim, rasna je ideja logično imala svoje rasističke izvedenice. Kao Židov podrijetlom, Josip Frank nije bio »iste krvi i jezika«, pa je Supilo – u borbenoj pozi jednog od najdinamičnijih ideologa jugoslavenstva – tumačio da je Stranka prava mrzila Srbe zbog njihove politike prema Hrvatskoj i njihova podupiranje Nagodbe i bana Khuena, a inače bi, da toga nije bilo, odnosi među njima bili idilični, jer »krv nije voda, ono je jedna krv«. ⁴⁴ Druga je stvar s Josipom Frankom i njegovim prijateljima, jer – isticao je Supilo – »Frank je Židov, njemački odgojeni Židov koji je hrvatski tek naknadno naučio i koji već po tome prema *Slavenstvu* kao takvome ima prirodene atavističke aversije, koje se, uz hvalevrijedne iznimke, mogu konstatirati kod čitave izraelitske rase, kao što se, opet, uz hvalevrijedne iznimke, i slavenska rasa naprama izraelitskoj u tim dispozicijama kreće«. ⁴⁵

Slično tomu je nekadašnji starčevićanac Augustin Ujević u splitskoj *Slobodi* 1914. tumačio kako »Šadleri, Franki i ostali doseljenici koji nemaju hrvatska imena i ne govore hrvatski, nijesu Hrvati i nemaju pravo da govore u ime Hrvata«. ⁴⁶ Formula je bila jasna, i opstala je skoro cijelo stoljeće: Strossmayer nije imao hrvatsko ime niti je bio hrvatskog podrijetla, ali je propovijedao jugoslavenstvo, pa je smio govoriti u ime Hrvata; Stadler i Frank su bili protiv Jugoslavije, pa već zbog svog podrijetla nisu imali pravo predstavljati Hrvate.

Kao pokršteniku kojega je već zbog njegova prelaska na katolicizam i njegova asimilacionizma prezirala većina skupina i struja među Židovima u Hrvatskoj i u Monarhiji, Franku ni tada ni danas nije pomoglo to što je u hrvatsku nacionalnu borbu uložio sav svoj nemali imetak; nije mu u dobro uzeto ni to da je među prvima uočio važnost radničkog pitanja i pomagao radničke stranke i novine; nije mu pomoglo ni to da je bio jedini od hrvatskih političara koji se je na prijelazu 19. u 20. stoljeće,

⁴³ F. SUPILO, »Rješenje jugoslavenskog pitanja«, u: *Frano Supilo: Politički spisi*, str. 473.

⁴⁴ F. SUPILO, *Politika u Hrvatskoj. Članci iz »Riječkog Novog lista« prvi put sabrani u knjigu na Rijeci godine 1911.* Uredio i uvod napisao Vaso Bogdanov, Zagreb, 1953., str. 122.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Tin UJEVIĆ, »Blaćenje hrvatskog imena«, *Sloboda*, Split, 1914., u: *Sabrana djela. Svekaš deset: Eseji – Rasprave – Članci. III – o politici, o ekonomiji, o sociologiji.* Ur. D. Tadijanović i dr. Znanje, Zagreb, 1966., str. 241.

od pitanja

zvedenice-
ka«, pa je
a jugosla-
re politike
ia, a inače
ije voda, a
im prista-
ni Židov,
'lavenstvu
levrijedne
se, opet
koj u tim

i splitskoj
i koji ne
naju pra-
i je skoro
hrvatskoj
iti u ime
svog po-

tolicizam
u Židova
zlo to što
; nije mu
g pitanja
da je bio
stoljeće,

: 473.

i u knjigu su

'jela. Svesat
nović i dr.

u sukobu Starih i Mladih, odlučno stavio na stranu slobode stvaranja odnosno književno-umjetničkih modernista i secesionista;⁴⁷ nije mu u dobro upisan ni onaj znameniti saborski govor protiv rasnog učenja i rasizma,⁴⁸ jer – njegovo protujugoslavenstvo bilo je i ostalo grijeh za koji nema oprosta.

Povrijeđen, Matoš se pridružio orkestru koji je Franka napadao bez milosti: sudjelovao je idućih mjeseci i godina na stranačkim skupovima i manifestacijama suparničke, milinovačke struje, a nizali su se njegovi članci i feljtoni u njezinoj *Hrvatskoj slobodi* u kojima se bez milosti obračunava s Frankovim suradnicima i prijateljima. Ne znamo jesu li tamo honorari bili viši nego u frankovačkome *Hrvatskom pravu*, ali u sačuvanim Matoševim pismima iz tog doba nema inače čestih njegovih pritužaba na mizerne autorske naknade. No, kad je u studenome 1911. Frank umro, oprostio se od njega dirljivim riječima:

»Umro je dakle Frank koji dva decenija žrtvovaše snagu svoju ideji hrvatskoga nacionalizma, a sav svoj imetak još uvijek bezuspješnom organiziranju pravaštva, bivši popularan među bijednicima kao Mojsija i sv. Franjo Asiški, a susretan nezahvalnošću mnogih danas uvaženih i uvaženijih koje je s ulice pobrao i prigrlio ih očinskom ljubavlju. Veliki je dobrotvor zaklopio oči kao monah, zaprisegnut na vječno siromaštvo. Zaboravljen, opsovan, neshvaćen i prevaren, kao siromah, najenergičniji i najveći duh Hrvatske u posljednja dva decenija, organizator i prvi apostol Starčevićeve ideje...«⁴⁹

Iako će u kasnijim jugoslavenskim interpretacijama hrvatskih kulturno-političkih previranja u prvim desetljećima 20. stoljeća biti prećucivan ili samo uzgred spominjan, ostao je taj nekrolog, nema sumnje, najjasnijom Matoševom ocjenom politike i osobe dr. Josipa Franka.

⁴⁷ J. FRANK, *U obranu hrvatskih umjetnika. Odgovor na poslanicu Fr. Š. Kubaća »Anarhija u hrvatskoj umjetnosti«*, Tiskom Prve hrvatske radničke tiskare, Zagreb, 1898.

⁴⁸ [J. FRANK], *Govor Dra Josipa Franka, zastupnika naroda, izrečen dne 25. siečnja 1907. u jedinici hrvatskoga sabora u adresnoj razpravi. Po stenografskih bilježakab*, Tiskom I. hrvatske radničke tiskare, Zagreb, 1907.

⁴⁹ A.G. MATOŠ, »Dr. Josip Frank«, *SD*, XVI., str. 49.